

OLY ÖRÖMET E BÚS VILÁG NEM LÁTOTT

Gachal János a színirodalomban

A MÁRTÍR lelkész, majd püspök lelkivilágára, világszemléletére, vallási és nemzeti elkötelezettségére, valamint első világháborús és a két háború közötti időszakban szerzett élettapasztalatára félreérthetetlenül utal az a három színmű, amely egy kicsi füzetben jelent meg a szerző kiadásában a Turul nyomdában Karcagon.⁶⁷ Utolsó oldalán olvasható: „Két példány megvételével szabadon előadható.” Vagyis a másodiknak a megvásárlásával meg lehetett váltani az előadás jogát.

A szerzeményekről nem állítható, hogy rejtett irodalmi remek, a két világháború közötti időben a kisebbségi sorsra jutott magyar közösségek írástudói közül sokan írtak hasonlókat, mert a közösségre nagy hatást gyakoroltak. Noha a színvonaluk miatt általában rájuk lehetett ütni a középszerűség bélyegét, amelyekből, mint mondani szokás, tizenkettő tett ki egy tucatot, kétségtelen, hogy Torontálvásárhelyen nagyobb sikerük volt, mint bármely más népszínműnek. Előadásukra mozgósítva volt az egész falu. Elsősorban a szereplők révén, akiknek illett megfelelő ruhát szerezni, s e kötelezettség esetenként az amatőr színész egész családját lázba hozta. Különösen, ha valami becses jelmezt kellett szerezni. Igen gyakran külön erre a célra kellett varrni. De még egy megfelelő pár rámás csizma, netalán lánynak való piros! Vagy egy cicomás főkötő előteremtése is sok utánajárást igényelt. A darabban kötelezően felléptetett kórus tagjainak nagy száma miatt is tömegmozgató volt a hatás. Ott volt még a sok díszlet, amelyeknek a készítését igen komolyan vették a falu piktorai és amatőr festői. A díszletek olajozott mozgatására is kellett néhány ügyelő. A jegyszedők, a teremben a rendfenntartók,

⁶⁷ A könyvön a kiadás éve ugyan nincsen feltüntetve, megtalálható azonban rajta az „ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR, Növedéknapló, 1944. év 3862 sz.” feliratú pecsét.

a kötelezően odarendelt tűzoltó-ügyeletesek, a ruhatár kezelői... Mindezek tetejébe még a darabokban a szerzők általában amolyan szívhezszóló történetet dolgoztak fel.

A mondanivaló érthető volt minden néző számára, s mindannyian azonosan vélekedtek, mint a szerző; a személyekkel sokan azonosultak, a szerepbe maguk is beleélték magukat. Egy-egy nyíltszíntéri taps gyakran megszakította az előadást. A teremben Shakespeare korabeli hangulat uralkodott. Odahaza, az esti jószágetetés végeztével a háznép éppen csak mosakodni és öltözködni érkezett, sietett a próbára, majd hosszú előkészület után már a bemutató előadásra, gyakran víve magával a baromfiudvar, a konyha meg az istálló utóillatát. A teremben gyakori volt a közbekiáltás. A színházban bemutatott „jót” jutalmazták, illetve a „gonoszt” elmarasztalták vele. A színészeknek gyakran kellett egy-egy hatásos jelenetet vagy dalbetétet megismételni, majd újra meg újra.

A karcagi kiadvány címe a füzetben első helyen közölt darabról, a már említetttről vette nevét: *A Bánát rózsája*.

Majdnem bizonyosan állítható, hogy a mártír püspöknek sokkal több színművét előadták falujában, Torontálvásárhelyen, mint amennyi a kötetben megjelent. Az pedig bizonyos, hogy egyfelvonásos jelenetek sokaságát. Sajnos, az egész egyház és a keretében buzgólkodók alapos meghurcoltatása azzal a következménnyel is járt, hogy nem csupán a színdarabok kéziratai, hanem sok hivatalos okmány is örökre eltűnt. Eszerint a könyv tehát válogatás a lelkész szerzeményeiből.

Alább ismertetjük a három darabot, itt-ott ízelítőül néhány idézettel illusztráljuk is őket.

1. A BÁNÁT RÓZSÁJA

Már az első mondatai elárulják a nem leplezett, az akkorra már bekövetkezett országgyarapítás feletti naiv örömet, amely érzés kifejezése miatt oly sokan lakoltak közülünk, s a szerző maga is. De utal a darab mondanivalója arra a félelemmel telített hangulatra is, amely a bő két évtizedig tartó kisebbségi sors ideje alatt eluralkodott az elszakított részekben élő magyarokon. Íme a kezdő jelenet indítása és párbeszédei:⁶⁸

⁶⁸ Az idézeteket betűhív átiratban közöljük.

„(Levente lányok, levente fiúk együtt énekelnek)

Rózsika: Gyönyörű nótát hallottam leányok onnan messziről, csonka hazánkból. A körösztyanyám hozta. A múlt héten odahaza járt. De sok szépet hallott, de sok szépet látott, azt mondja, hogy ott még a levegő is más, a nap is fényesebben ragyog.

Maris: Jaj ne olyan hangosan te, még megtalálja valaki hallani, aztán tudod mi következik.”

Csak az érti ezt a párbeszédet, aki átélte az anyaországától való leszakadást. Csak az, akinek a gondolatvilágában kiépült a mesebeli távolságban, elérhetetlen messzeségben, Tündérországgként létező, de elérhetetlen Magyar Haza. S az, akinek nem kell megmagyarázni, hogy mi következik a kisebbségi magyarokra, ha az ilyen párbeszéd illetéktelenek fülébe jut.

A honvédekre terelődik a szó, majd a jelenet így folytatódik:

„Erzsi: (...) Látta e a honvédeket? Látott e magyar huszárt?”

Rózsika: Hogy látott-e? De még mennyit látott. Azt mondja, hogy sehol a világon nincsen párja a magyar katonának. Azokat az Isten is jókedviben teremtette.

Sári: Lányok! Felhossa még ránk a jóságos Isten azt a napot, amikor itt nálunk, a Bánát földjén is magyar bakák járnak? Amikor itt is magyar nóta csendül a dalos ajakon?

Eszti: Az ám Rózsikám. Az előbb valami szép magyar nótáról beszéltél. Nem mondanád el, hogy szól az a nóta?

Rózsika: Dehogy is nem. Csak várjatok egy kicsit. Össze kell ám szedni minden tudományom, mert csak egy párszor dúdolta el a körösztyanyám. Hogy is volt csak?

Klári: No csak erőlted meg egy kicsit azt a szöszke fejedet.

Rózsika: Megvan gyerekek!... Azt mondja a nóta:

Bajtársaim be sok földet bejártunk,
Amíg egy-egy rózsaszálra találtunk.
Olyan rózsát azonban mégsem láttunk,
Amilyet nyit a mi ősi Bánátunk.

Ezt a rózsát magyar kislány öntözi,
Bokrétába kiskacsója kötözi
Csókot lehel a szép fésző rózsára
Ezért legszebb a Bánátunk rózsája.

*Ha mi egyszer a Bánátba lemegyünk,
A sapkánkhoz nyíló rózsát is teszünk.
Átöleljük ápolója derekát,
Megcsókoljuk rózsapiros ajakát.*

*A rózsával visszavesszük Bánátot
Oly örömet e bús világ nem látott.
Oda tüzzük magyar hazánk keblére,
Horthy apánk sírni fog örömében.”*

A bánági magyarok csupán ábrándozhattak a visszacsatolás öröméről, de azt aztán tették is bújukban, hogy nem érték meg.

A szövegbe a szerző első világháborús, Szerbiában lezajlott események emlékét is beleszötte. Bizonyosra vehető, hogy a sajátjait. Sajnos, csupán annyit tudunk kétségtelenül, hogy – mint korábban szó esett már róla – tábori lelkészként szolgált, de nincs adatunk arról, hol. Az idézett szövegből azonban igen valószínűnek mondható, hogy ő maga járt Szerbiában, aminek a valószínűségét az is növeli, hogy hosszú éveken át a Bánság legdélibb szegletében szolgált, ahol a szerbség nagy többségét képezte a lakosságnak. Ennek következtében ő nyilván tudott valamelyest szerbül már akkor. Azt is tudjuk, hogy hivatali feladatból rendszeresen utazgatott Belgrádba a híveihez, de – mint korábban írtuk – sokszor ment Szerbián keresztül az akkor még Dél-Szerbiának nevezett Macedóniába, ahol nem csupán létrehozta, hanem istápolta is a református gyülekezetet Szopot faluban. Ismerhette hát az egész Szerbiát. A háború kitörésekor az osztrák–magyar hadseregnek ugyancsak nagy szüksége volt a szerb nyelvben járatos tábori lelkészekre, akik mindezek tetejében még beszélték a német nyelvet is. Kevés versenytársa akadhatott.

A szerbiai élmény a színdarabból:

„János bá?... hát engem se a golyaköltött gyermekeim. Én magam is honvéd voltam valaha. (büszkén) Végig csináltam én az egész világháborút. Végig harcoltunk mi az egész Szerbián. Ti még nem tudjátok mi a honvéd dolga. Menetel hegyen völgyön át. És ha ellenségre bukkan, csak úgy osztogatja ám a halált. Rettegték

is tőlünk lent a szerbiánok, pedig azok is kitettek magukér, de a honvéd előtt nem bírtak megállni. De nem ám.

(...)

De ha [a honvéd] leteszi a puskát, vajból van annak a szíve. Megezik az sokszor még az ellenségen is.

Etus: Hogyan, hát az ellenséggel is tudnak szépen bánni?

János bá: Hogy tudnak e? De tudnak ám aranyos kis húgom. Én is tanúja voltam egy szívet rázó megható jelenetnek. Az egyik bajtársam egy sokgyermekes szerb családnál volt beszállásolva és csomagot hozott neki a tábori posta, foszló magyar cipőt, jó darab füstölt szalonnát. Mohó étvággyal fogott neki a jó hazainak. S amíg falatozik, egyszerre csak fölpislant és ott látja maga körül az ellenséges család éhező apró gyerekeit, akiknek a nyála is kicsordul a falatozás láttán. És mit tesz a honvéd?... Megsimogatja a kis buksi fejeket, közben haza gondol a kis Józsikára és Petikére. És már fogja is a bicskát, szeli a szép fehér kenyeret, meg a füstölt szalonnát és már adja is szép sorban egymásután a kis szerb rajkóknak. Azután elgondolkozva nézi milyen falánk étvággyal fogyasztják a jó magyar kenyeret, közben elgondolja: Édes jó Istenem! Vajjon enyéimről gondoskodik-e valaki odahaza?!”

A magyar honvéd hősi képe a példán át meg van festve, nincs már más hátra, mint a személyes találkozás vele, a nemeslekkü

A Bánát rózsája szereplőivel. Sapkájukról felismerni az anyyira várt honvédeket

felszabadítóval, a szerzőnek csupán vissza kell még kanyarodnia a csattanóhoz.

„Jóska: (...) Én úgy érzem, nem messze az idő, Bánát is viszsztatér.

Erzsi: Bár csak angyal szólna belőled, a szabadulás mosolygó angyala.

Jóska: Meg lesz pajtásaim! Én már szinte magam előtt látom lelki szemeimmel az énekelve bevonuló honvédeket.

Zsuzsi: Hogy képzeled Józsi?

Jóska: Hogy? Hát egy szép napon trombitaszóra ébredünk. Ott lesz a diadalkapu a templom előtt és rózsás sapkájú honvédek vonulnak be rajta.⁶⁹

(hátról lassan bevonulnak honvédruhában lágyan énekelve)

Bánát a miénk, Bánát szabad már,

Az ezeréves Duna a határ.

Szolgaság helyett újabb ezerév

Dicsősége vár.

(Rózszi odalép könnyes szemekkel a vezénylő tiszthez és átadja neki a kezében tartott rózsabokrétát és örömtől szaggatott hangon köszönti.)”

Következik az idillikus befejezés: Rózszi és a tiszt egymásba szeretnek, és egymásra borulnak. S a záró versszak:

„Nem hiába vagyok Horthy katonája,

Enyém lett Bánát legszebbik rózsája,

Torontálvásárhely nyíló szép virága

A Bánát rózsája.

(Mindannyian éneklük: Bajtársak⁷⁰ ... stb.) ”

FÜGGÖNY – ”

⁶⁹ Számptalan bánági magyar helység lakói csakugyan állítottak diadalkaput a várt honvédeknek a Délvidék részeinek visszacsatolása idején. Ezeket a kapukon azonban nem keltek át honvédek, a kapuk szerkesztői közül azonban sokan lakoltak 1944 végén.

⁷⁰ Valószínűleg elírás történt, hiszen a dal – mint az ismetetője elején idéztük –, nem „Bajtársak”, hanem „Bajtársaim” szóval kezdődik.

2. CSELÉD

A Cseléd című darab szemléletesen ábrázolja a belgrádi szolgálatra állított torontálvásárhelyi, félárva magyar lány sanyarú sorsát, a történelmi tények ismeretében azonban tudjuk, hogy Gachal ezt a történetet sem az újjából szopta ki.

Hivatkozhatunk a már említett Csuka Jánosra, a két világháború közötti délvidéki magyar sorssal hitelesen foglalkozó újságíróra, posztumusz megjelentetett hatalmas tanulmányára.⁷¹ A szerb elnyomás az élet minden területén érezhető volt. Nyomban az SHS létrehozása után elkobozták a magyar földbirtokosok földjének nagy részét, s szerb telepések idehozatalával új falvakat alapítottak, aminek egyik megrendítő következménye volt a magyar tömb szétszaggatása. A föld nélküli magyaroknak ezzel megszűnt még az a munkalehetősége is, hogy napszámba járjanak. A magyar iparosok a sokszorosát fizették annak az adónak, amit a szerbekre kiróttak. A következmény: a Bánság déli széléről a fiatal magyar lányok hatalmas serege vándorolt Belgrádba cselédnek, az iparosok pedig szintén oda áramlottak, mert kellett a jó szakember. Csuka János ezt írja:

„A magyarság dél felé vándorlásában sokkal nagyobb szerepe volt a szakmunkások költözésének. Egyedül Belgrádban több mint harmincezer magyar élt, többnyire keresett szakmunkások, bizalmi magánalkalmazott – a belgrádi házmesterek legnagyobb része magyar volt – és háztartási alkalmazott. Érdekes, hogy a házmestereket és az állami üzemekben alkalmazott magyar szakmunkásokat a nyugati háború kitörésekor mint megbízhatatlanokat elbocsátották. Magyar iparosok eljutottak Üszkübbe⁷², Nišbe, Szarajevóba, még Dalmáciába is, számos magyar iparos a dél-szerbiai, föllendülésnek induló városokban önállóságra is szert tudott tenni, és üzemével, magasabb általános műveltsége és jobb szaktudása mellett szépen boldogult. Külön kell említeni, hogy Szerbiában szinte valamennyi jobban fizetett sofőri állást magyarokkal töltöttek be, mint ahogy a nagy malmok szakmunkásai egész Szerbiában szinte kizárólag magyarok voltak.”

⁷¹ Csuka János: A délvidéki magyarság története 1918–1941, Püski Kiadó, Budapest, 1995

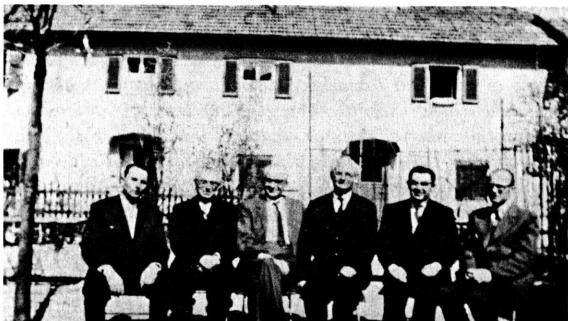
⁷² Üszküb: A macedón főváros, Szkopje török neve.

A Cseléd című színmű egy Torontálvásárhelyről Belgrádba kényszerített félárva lányról szól. Az első felvonás azzal kezdődik, hogy fiúk és lányok a vasárnapi istentisztelet után arról beszélgetnek, hogy a tiszteletes úr prédikációja túl hosszú volt-e, mert némelyikük szerint elveszi a játszásra szánt idejüket.

„Erzsi: Eredj már, te háládatlan. Nem fájt a szíved, amikor az első keresztyének szenvedéseit emlegette? Vagy amikor a megszállt területek magyarjainak az elnyomásáról beszélt? Nem sírt a lelked, amikor olyan szívhezszólóan sorolta az erdélyi magyarok, a székelek sorsát, amikor a magyar szó miatt megbotozták őket? Vagy a mi helyzetünk különb?”

Csuka könyvében számtalan példát találunk arra, hogy a magyar beszéd miatt nem is csupán verés járt a királyi Jugoszláviában is, hanem akár az életével is fizetett, aki erősen ragaszkodott hozzá.

A darabban Rózsi, a félárva, eladósorba jutott lány édesapja újranősül, s a mostoha miatt neki el kell mennie a háztól. Belgrádba, cselédnek. Annak ellenére, hogy viszonylag gazdag paraszt az édesapja. A második felvonás már Belgrádban játszódik, egy szerb úri lakásban, Rózsi cselédi szolgálata helyén. Énekelgetve takarítgat. Rányit Deszánka, a gazdasszonya, és kifogásolja a dallikázást, mondván, hogy e miatt nem halad a munka.

A bajorországi Freilassingban, 1960-ban készült felvétel. Jobbról, szélén Karl Sterlemann – Sterlemann Károly – a jugoszláviai reformátusok krónikása

„Rózsi: Nagysága kérem, ne tessék bántani ezeket a szép magyar nótákat, hiszen ezekben benne van a magyar ember lelke, szíve minden vágya, minden reménysége.”

A gazdasszony azonban dehogy is hatódik meg a cseléd érzékenykedő érvelésén:

„Deszánka: Elég legyen a fecsegésből. De mit látnak szemeim. Már megint ezek a nemzetiszínű rongyok vannak rajtad?! Te lány! Egyszer elfogy a türelmem és letépek rólad. Itt az ország fővárosában nem tűriünk ilyesmit. Még csak az köllene, hogy itt magyar ruhával tüntessünk. Vagy megjön az eszed, vagy visszakergetlek a koldus fajtádhoz.

Rózsi: Nagysága! Én tudom, hogy szegény cseléd vagyok, akinek sok mindent tűrni és viselni kell. De a fajtámat, a magyart, azt ne bántsa senki, mert azt már nem tudom eltűrni. Meg aztán a magyar ezt nem is érdemli meg.”

A gazdasszony és a cselédlány között a vita azzal zárul, hogy az előbbi azonnali kidobással fenyegeti meg „az elbizakodott koldus fajzat”-ot.

Ez hamarosan be is következik, de azzal a közjátékkal, hogy a cselédlányt egy értékes gyűrű ellopásával is megvádolják. A tettes ugyan nem ő volt, hanem a házbéli fiatalúr. De még ennek az esetnek is van egy különlegessége: a fiú tisztességtelen ajánlatot tesz a lánynak, s ezt az természetesen durván visszautasítja. Mindezek után Rózsi a rendőrnnyomozók elé kerül, s hazazsupolják.

Otthon azonban nagy változás történt: a mostoha elhagyta a házat, az édesapa boldogan öleli keblére elüldözött leányát. Beleegyezik abba is, hogy a leány a már korábban kiszemelt kedvesével összeházasodjon. Mindezt betetézi a zárójelenet: a kisbíró beállít egy Belgrádból érkezett sürgönnyel, amelyben az áll, hogy Rózsi ártatlan a gyűrűlopási ügyben. Kiderült, hogy ki volt a tettes.

3. BORÚRA DERŰ

A darab igazi vallásos színjáték, amint az alcímében olvasható. Keretét a vagyoni különbségekből adódó falusi ellentét határozza meg, de benne van a hit – talán nem is kellene hangsúlyozni: a

keresztyén hit – iránti elkötelezettség is. Az ellentét egyébként több fokozatú, mert a gazdag ember katolikus, a szegény pedig református. Ez tehát a második szintje a konfliktusnak. A harmadik pedig – mi lenne más? – a vagyoni és vallási különbségekkel terhelt családok gyermekei között kialakult szerelem. Az eddigiekből és a szereplők felsorolásából nagyjából már következtetni lehet a darab történetére: 1. Komlós Gábor gazdabérlő, református családfő, 2. Komlósné, a felesége, 3. Sándor, a fiuk, a leendő tiszteletes, 4. Tarisznyás Gergelybéres, 5. Tarisznyásné, a felesége, 6. Cseresznyési Cseresznyés Gábor katolikus földesúr, 7. Nagytétényi Tétényi Ella, a felesége, 8. Gabriella (Ella), a lányuk, 9. Kürtösy Juliska szobalány, valamint hét, református vasárnapi iskolába⁷³ járó lány és fiú.

Az indító jelenetben a fiatalok azon civakodnak, hogy játsszanak-e, vagy a bibliából olvassanak és énekeljenek. Ketten a játék mellett érvelnek, s már majdnem megnyerik a többieket is, de megszólal Sándor, s így érvel:

„Sándor: Mi már nem vagyunk kicsi gyerekek, akiknek csak a játékon jár az eszük. Meg aztán nem is csak a játék kedvéért járunk vasárnapi iskolába. Hanem hogy egy kicsit gyakoroljuk magunkat az éneklésben és olvassuk a bibliát.”

Egészen érdekes ez a szembeállítás: az éneklést a szerző nem öncélú játéknak, szórakoztatásnak minősíti, hanem olyan komoly feladatnak – valójában tehát munkának –, mint a bibliaolvasást.

A fiatalok Sándor vezetésével eléneklik a 100. dicséretet: *„Mennyben lakó én Istenem / Vedd füledbe dicséretem. / Téged dicsér egész világ, / Neked köszön a kis virág. / Erős vihar, kis gyenge szél, / Tenger, patak hozzád beszél. / Az ég, a föld telve veled, / Legyen áldott a te neved.”* Az énekelgető és a bibliából olvasgató, református hitű fiatalok közé odavegyül Ella, a katolikus vallású földbirtokos hajadon lánya, aki – nem mellékesen – szemez a vele szimpatizáló fiúval, a bérlőjük tehetséges, református teológiát tanuló gyermekével, Sándorral. A vonzódás kölcsönös. A többiek buzdítására Sándor kiselőadást tart egy bibliai idézetről:

⁷³ Abban az időben a vasárnaponként szervezett pótoktatáson tanították a magyar fiatalokat olyasmire, amit csupán az egyházi oktatás keretében lehetett végezni: magyar szellemiségre.

„Keresni fogjátok az igazságot, és az igazság szabadokká tesz benneteket.”

Máris adott a darab menete is: a földesúr felháborodik azon, hogy lánya a reformátusok között érzi jól magát, ezért a bérlője fiát, Sándort teszi felelőssé, s dühében a bérlőt – harmincévi hű szolgálat után – az utcára teszi. Valójában ezzel ki is kerekedik a történet. Csakhogy Gachal olyan gondolatokat sző a szövegbe, amelyek másutt is megtalálhatóak vagy inkább jellemzőeknek mondhatók a korabeli délvidéki magyarok gondolkodásában.

Itt érdemes egy kis kitérőt tenni.

Ágoston Sándor püspök 1941. május 11-én a Magyar Rádión át közvetített prédikációt tartott a budapesti Kálvin téri templomban. (Lectio: Rom. 7: 14-25. Textus: János ev. 8:31-36.) A beszéd elején idézi Jézus szavait „Ezért így folytatja: «És megismeritek az igazságot és az igazság szabadokká tesz titeket.»”

Szabadság! Miért foglalkoztatja Gachal püspököt is és Ágoston püspököt is ez a gondolat? Ne feledjük, az 1940-es évek elején járunk, amikor a Bácska magyar népe a visszacsatolással a felszabadulást élte át, s ez foglalkoztatta. A Bánságé pedig csupán vágyott erre, s ezért ábrándozott róla. „Fölszabadulni! – folytatja Ágoston. – Ez most a jelszó. Fölszabadulni a szegénység megaláztatásából béremelés, jobb fizetés, előlépés, tőkegyűjtés által. (...) Fölszabadulni politikai elnyomás alól fegyverek által, háború által. Fölszabadulni idegen megszállás alól.”

A Borúra derű színdarab drámai feszültsége azzal tetéződik, hogy a nemesi származására oly hiú Cseresnyésné eltiltja a lányát annak szerelmétől: „Micsoda Sándor! Meg ne halljam többet. Benneteket egy világ választ el egymástól! Te földesúr lánya vagy, ő meg egy paraszt bérlő fia. Te igazhitű katolikus, ő pedig eretnek, holmi kálvinista. Még csak az kellene, hogy ezzel a paraszt familliával... Az összes Nagytétényi Tétényi őseim megfordulnának a sírjukban...”

Na de itt is jön a felszabadulás. Az elfogult vallási, származási és vagyoni egyoldalúságból kigyógyítja Gabriella hirtelen támadt betegsége, és az összebékíthetetlennek tűnő családok közötti egyetértést – felszabadulást – meghozza a kölcsönös aggodalom. Beköszönt a felhőtlen boldogság. „Feledjétek el a tegnapi sérelmeket. Közös Megváltónk tanítása szerint szeressük egymást.”

A szerző a nagybirtokossal mondatja ki ezt a gondolatot, de lényegében alighanem mindegy már, hogy kivel. S a fiatalok boldogsága is betetőződik ezzel, amit Sándor fejez ki úgy, hogy a valóságban is és a szó átvitt értelmében is kezét fog Gabriellával: „Ez a kézfogás legyen az apothézisa a felekezeti elfogultságon gyözedelmeskedő szeretetnek.”

Ahogy az a zenével telt világban élő szerzőtől el is várható, énekkel koronázza a jelenetet és magát a darabot is. A vasárnapi iskolások kórusa énekli a 96. dicséretet: „Nagy Isten téged imád / Menny minden lakója, / Hasson földről is hozzád / Gyermeked hálája.”

A jubiláló egyház tablója Thomka lelkész idejéből